

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРИНЧЕНКА

Факультет здоров'я, фізичного виховання і спорту

Кафедра фізичної терапії та ерготерапії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

2022 року

ПРОГРАМА

ПРАКТИКА ВИРОБНИЧА КЛІНІЧНА

Спеціальності: 227 - Фізична терапія, ерготерапія

Рівня вищої освіти: перший (бакалаврський)

Освітньо-професійної програми: 227.00.02 «Фізична терапія, ерготерапія»

Спеціалізації:

Київ - 2022

Розробники:

Савченко Валентин, доктор медичних наук, професор, зав. кафедри, кафедра фізичної терапії та ерготерапії; Харченко Галина, к.н.ф.в.с., доцент кафедри, кафедра фізичної терапії та ерготерапії; Буряк О.Ю, ст. викладач кафедри, кафедра фізичної терапії та ерготерапії.

Викладачі:

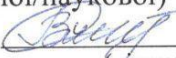
Харченко Г.Д., к.н.ф.в.с, доцент кафедри, кафедра фізичної терапії та ерготерапії; Буряк О.Ю, ст. викладач кафедри, кафедра фізичної терапії та ерготерапії.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри фізичної терапії та ерготерапії

Протокол від 01.09.2022 р. № 9.

Завідувач кафедри (Валентин Савченко)
(підпис)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої (професійної/наукової) програми (керівником проектної групи) 227.00.02 «Фізична терапія, ерготерапія»
___. ___. 2022 р.

Гарант освітньої (професійної/наукової) програми
(керівник проектної групи) (Валентин Савченко)
(підпис)

Робочу програму перевірено
___. ___. 2022 р.

Заступник директора/декана (Оксана Комоцька)
(підпис)

Пролонговано :

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» __ 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» __ 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» __ 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» __ 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

На 20__/20__ н.р. _____ (_____) . «__» __ 20__ р., протокол № ____
(підпис) (ПІБ)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	Денна	Заочна
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів/годин	3/90	
Курс	3	
Семестр	6	
Кількість змістових компонентів з розподілом:		
Обсяг кредитів	3	
Обсяг годин	90	
Тривалість (у тижнях)	2	
Форма семестрового контролю	залік	

2. Бази практики.

1. ДП «Медбуд» ПрАТ «ХК «Київміськбуд».
2. Київський міський клінічний госпіталь ветеранів війни.
3. Центр фізичної терапії «Цандер».

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета — оволодіння знаннями і формування професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень по застосуванню сучасних засобів фізичної терапії у осіб з захворюваннями внутрішніх органів і хірургічними захворюваннями під час роботи в реальних виробничих умовах реабілітаційного центру / клініки.

Завдання практики:

Сформувані такі загальні та спеціальні (фахові) компетентності:

Загальні компетентності

1. ЗК 01. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
2. ЗК 02. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
3. ЗК 03. Навички міжособистісної взаємодії.
4. ЗК 04. Здатність працювати в команді.
5. ЗК 05. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.
6. ЗК 06. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
7. ЗК 08. Здатність планувати та управляти часом.
8. ЗК 09. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
9. ЗК 11. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
10. ЗК 12. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

11. ЗК 13. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

Спеціальні (фахові) компетентності

1. СК 01. Здатність пояснити пацієнтам, клієнтам, родинам, членам міждисциплінарної команди, іншим медичним працівникам потребу у заходах фізичної терапії, ерготерапії, принципи їх використання і зв'язок з охороною здоров'я.

2. СК 02. Здатність аналізувати будову, нормальний та індивідуальний розвиток людського організму та його рухові функції.

3. СК 03. Здатність трактувати патологічні процеси та порушення і застосовувати для їх корекції придатні засоби фізичної терапії, ерготерапії.

4. СК 04. Здатність враховувати медичні, психолого-педагогічні, соціальні аспекти у практиці фізичної терапії, ерготерапії.

5. СК 05. Здатність провадити безпечну для пацієнта/клієнта та практикуючого фахівця практичну діяльність з фізичної терапії, ерготерапії у травматології та ортопедії, неврології та нейрохірургії, кардіології та пульмонології, а також інших областях медицини.

6. СК 06. Здатність виконувати базові компоненти обстеження у фізичній терапії та/або ерготерапії: спостереження, опитування, вимірювання та тестування, документувати їх результати (додаток 1).

7. СК 07. Здатність допомогти пацієнту/клієнту зрозуміти власні потреби, обговорювати та пояснювати зміст і необхідність виконання програми фізичної терапії та ерготерапії.

8. СК 08. Здатність ефективно реалізовувати програму фізичної терапії та/або ерготерапії.

9. СК 09. Здатність забезпечувати відповідність заходів фізичної терапії та/або ерготерапії функціональним можливостям та потребам пацієнта/клієнта.

10. СК 10. Здатність проводити оперативний, поточний та етапний контроль стану пацієнта / клієнта відповідними засобами й методами (додаток 1) та документувати отримані результати.

11. СК 11. Здатність адаптовувати свою поточну практичну діяльність до змінних умов.

12. СК 12. Здатність надавати долікарську допомогу під час виникнення невідкладних станів.

13. СК 13. Здатність навчати пацієнта/опікунів самообслуговуванню / догляду, профілактиці захворювань, травм, ускладнень та неповносправності, здоровому способу життя.

14. СК 14. Здатність знаходити шляхи постійного покращення якості послуг фізичної терапії та ерготерапії.

4. Результати практики:

1. ПР 01. Демонструвати готовність до зміцнення та збереження особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності

людини та проведення роз'яснювальної роботи серед пацієнтів/клієнтів, членів їх родин, медичних фахівців, а також покращенню довкілля громади.

2. ПР 02. Спілкуватися усно та письмово українською та іноземною мовами у професійному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування; складати документи, у тому числі іноземною мовою (мовами).

3. ПР 03. Використовувати сучасну комп'ютерну техніку; знаходити інформацію з різних джерел; аналізувати вітчизняні та зарубіжні джерела інформації, необхідної для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень.

4. ПР 04. Застосовувати у професійній діяльності знання біологічних, медичних, педагогічних та психосоціальних аспектів фізичної терапії та ерготерапії.

5. ПР 05. Надавати долікарську допомогу при невідкладних станах та патологічних процесах в організмі; вибирати оптимальні методи та засоби збереження життя.

6. ПР 06. Застосовувати методи й інструменти визначення та вимірювання структурних змін та порушених функцій організму, активності та участі, трактувати отриману інформацію.

7. ПР 07. Трактувати інформацію про наявні у пацієнта/клієнта порушення за Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) та Міжнародною класифікацією функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків (МКФ ДП).

8. ПР 08. Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

9. ПР 09. Реалізувати індивідуальні програми фізичної терапії, ерготерапії.

10. ПР 10. Здійснювати заходи фізичної терапії для ліквідації або компенсації рухових порушень та активності.

11. ПР 11. Здійснювати заходи ерготерапії для ліквідації або компенсації функціональних та асоційованих з ними обмежень активності та участі в діяльності.

12. ПР 12. Застосовувати сучасні науково-доказові дані у професійній діяльності.

13. ПР 13. Обирати оптимальні форми, методи і прийоми, які б забезпечили шанобливе ставлення до пацієнта/клієнта, його безпеку/захист, комфорт та приватність.

14. ПР 14. Безпечно та ефективно використовувати обладнання для проведення реабілітаційних заходів, контролю основних життєвих показників пацієнта, допоміжні технічні засоби реабілітації для пересування та самообслуговування.

15. ПР 15. Вербально і невербально спілкуватися з особами та групами співрозмовників, різними за віком, рівнем освіти, соціальною і професійною приналежністю, психологічними та когнітивними якостями тощо, у мультидисциплінарній команді.

16. ПР 16. Проводити інструктаж та навчання клієнтів, членів їх родин, колег і невеликих груп.

17. ПР 17. Оцінювати результати виконання програм фізичної терапії та ерготерапії, використовуючи відповідний інструментарій (додаток 3), та за потреби, модифікувати поточну діяльність.

18. ПР 18. Оцінювати себе критично, засвоювати нову фахову інформацію, поглиблювати знання за допомогою самоосвіти, оцінювати й представляти власний досвід, аналізувати й застосовувати досвід колег.

19. Знати особливості організації та планування реабілітаційної роботи, перелік і правила оформлення відповідної реабілітаційної документації, необхідне матеріально-технічне забезпечення для виконання процедур з фізичної терапії, вміння планувати зміст процедур з фізичної терапії (занять лікувальної фізкультури, механотерапії тощо) із врахуванням клінічного стану пацієнтів в умовах реабілітаційного центру / медичного закладу для досягнення оптимального реабілітаційного результату.

20. Вміти підготувати місце занять для процедур лікувальної фізкультури (лікувальна гімнастика, масаж тощо), інвентар і обладнання відповідно до мети і завдань заняття. Вміти проводити хронометраж заняття, оцінювати параметри фізичного навантаження на заняттях лікувальної фізкультури, механотерапії тощо в умовах реабілітаційного центру / медичного закладу для досягнення оптимального реабілітаційного результату.

21. Вміти збирати в клінічних умовах фізичні, соціальні, медичні та інші дані про стан пацієнта, результати фізичної терапії пацієнта із застосуванням паперових чи електронних формалізованих носіїв інформації.

5. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

N п/п	НАВЧАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ	Обсяг год.	Вид звітнього документу
Змістовий модуль 1. Організаційна та ознайомча робота			
1.1	Участь студентів в установчій конференції	2	Щоденник
1.2	Складання індивідуального плану роботи.	6	Індивідуальний план
1.3	Бесіда з представниками (керівниками практики) лікувального закладу, реабілітаційного центру.	2	Щоденник
1.4	Ознайомлення з умовами роботи баз практики (обладнанням, інвентарем, залами ЛФК, зі структурою і організацією роботи реабілітаційного відділення закладу).	6	Щоденник
1.5	Ознайомлення та вивчення документів планування та обліку роботи лікувального закладу, реабілітаційного центру.	6	Щоденник
1.6	Підготовка звітної документації.	6	Щоденник
1.7	Захист виробничої практики на звітній конференції.	2	Звіт про практику, папка з документами
Разом		30	
Змістовий модуль 2. Навчально-методична робота			
2.1.	Знайомство, вивчення та набуття навиків застосування обладнання кабінетів і залу механотерапії, ЛФК.	8	План-конспект заняття
2.2.	Спостереження та аналіз занять, що проводять фахівці з фізичної терапії.	8	Щоденник
2.4.	Розробка комплексів фізичних вправ (плану-конспекту занять із ЛФК) при захворюваннях внутрішніх органів і хірургічних захворюваннях із застосуванням засобів кінезіотерапії.	8	План-конспект заняття
2.5	Спостереження за пацієнтами, складання протоколів спостереження.	8	Щоденник
Разом		32	
Змістовий модуль 3. Реабілітаційна робота			

№ п/п	НАВЧАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ	Обсяг год.	Вид звітнього документу
3.1.	Проведення бесід, дискусій про методи фізичної терапії при захворюваннях внутрішніх органів і хірургічних захворюваннях із застосуванням засобів кінезіотерапії.	4	Щоденник
3.2.	Допомога в організації та проведенні планових реабілітаційних заходів при захворюваннях внутрішніх органів і хірургічних захворюваннях із застосуванням засобів кінезіотерапії.	4	Щоденник
3.3	Обстеження осіб з захворюваннями внутрішніх органів і хірургічними захворюваннями із застосуванням фізикальних, мануальних та інструментальних методів дослідження, опитувальників; оцінка результатів обстеження.	10	План-конспект заняття
3.4	Проведення занять ЛФК з особами, що страждають захворюваннями внутрішніх органів і хірургічними захворюваннями, в якості помічника реабілітолога.	10	План-конспект заняття
Разом		28	
УСЬОГО		90	

6. Зміст виробничої практики

6.1. Особливості організації і проведення практики.

Проведення виробничої практики здійснюється з відривом від навчання.

Термін проходження практики – 2 тижня.

6.2. Завдання для самостійної роботи та/або перелік індивідуальних завдань.

1. Написання індивідуального плану роботи.
2. Ведення щоденника практики.
3. Розробка та складання протоколів спостереження за пацієнтами з захворюваннями внутрішніх органів і при хірургічних захворюваннях.
4. Розробка комплексів фізичних вправ (плану-конспекту занять із ЛФК) при захворюваннях внутрішніх органів і хірургічних захворюваннях із застосуванням засобів кінезіотерапії.
5. Самостійне застосування засобів фізичної терапії (проведення занять ЛФК) особам з внутрішніми та хірургічними захворюваннями.

6.3. Обов'язки студентів під час проходження практики.

1. Студенти приймають участь в установчій та звітній конференціях.
2. Студенти зобов'язані прибути у реабілітаційний заклад для проходження практики в строк, визначений університетом.
3. Суворо дотримуватись правил внутрішнього розпорядку реабілітаційного закладу; правил техніки безпеки і вимог охорони праці.
4. Скласти індивідуальний графік проходження практики, в якому вказуються види виконуваних робіт та прогнозовані строки.
5. Виконати у терміни встановлені графіком навчального процесу програму практики зі наряду підготовки.
6. Оформляти документально результати роботи під час проходження практики: після закінченої роботи щоденно здійснювати записи в щоденнику, збирати весь необхідний матеріал, зразки документів, конспекти тощо.
7. По закінченню практики на підставі зібраного матеріалу приготувати звіт про проходження практики.
8. Представити звіт на перевірку керівнику практики.
9. Презентувати звіт про проходження практики, захистити його на звітній конференції та отримати залік.
10. При введенні карантину щодо COVID-19 виконувати всі протиепідемічні заходи в установі, що є базою практики.

Виконання реабілітаційної роботи передбачає наступне.

- Обстеження не менше 2 осіб з захворюваннями внутрішніх органів чи хірургічними захворюваннями із застосуванням фізикальних, функціональних та інструментальних методів дослідження, опитувальників. Результати обстеження фіксуються у відповідному протоколі.
- Розробка та демонстрація не менше 2-х фізіотерапевтичних комплексів із застосуванням фізичних вправ (плану-конспекту занять із ЛФК) та інших реабілітаційних заходів при захворюваннях внутрішніх органів чи хірургічних захворюваннях.
- Самостійне проведення не менше 4-х занять ЛФК з особами, що страждають захворюваннями внутрішніх органів і хірургічними захворюваннями, в якості помічника реабілітолога.

Перелік хвороб, за якими студенти складають протоколи обстеження пацієнтів та розробляють фізіотерапевтичні комплекси / програми:

- стенокардія
- інфаркт міокарда
- гіпертонічна хвороба
- гіпотонічна хвороба
- набуті вади серця
- пневмонія
- бронхіт гострий чи хронічний
- хронічне обструктивне захворювання легень
- бронхіальна астма
- бронхоектатична хвороба.

- плеврит
- пневмосклероз
- гастрит гострий чи хронічний
- виразкова хвороба
- холецистит некалькульозний гострий чи хронічний
- жовчо-кам'яна хвороба
- дискинезії жовчно-видільної системи
- панкреатит
- ентерит
- коліт
- нефрит (гломерулонефрит)
- пієліт (пієлонефрит)
- нирковокам'яна хвороба
- цукровий діабет
- ожиріння
- подагра
- стан після оперативного втручання на молочній залозі
- стан після оперативного втручання на органах дихання (трахеї, легенях, плеврі)
- стан після оперативного втручання з приводу травм грудної клітки
- стан після оперативного втручання на серці
- стан після оперативного втручання на периферійних судинах.

У випадку введення на базах практики карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 можливе виконання практики дистанційно. Для цього студентам будуть надані практичні завдання, які будуть передбачати складання фізіотерапевтичних програм (не менше 2-х програм) при різноманітних внутрішніх та хірургічних хворобах. Виконані завдання з практики будуть подаватися студентами в текстовому та відео вигляді.

6.4. Обов'язки керівників практики від Університету та від бази практики.

1. Отримати від завідуючого кафедрою вказівки щодо проведення практики.
2. Вивчити програму і учбово-методичну документацію щодо проведення практики.
3. Ознайомитись із змістом та особливостями укладеного з закладом, що є базою практики, договору на практику, проконтролювати підготовлені бази практики та вжити, за необхідністю, потрібні заходи щодо її підготовки.
4. Ознайомитись з групою студентів, яких направлено на практику під його керівництвом.
5. Погодити із керівником практики від реабілітаційного закладу та студентом робочі програми проведення практики.
6. Провести організаційні збори з групою студентів, на яких:
 - інформувати про термін проведення практики;

- ознайомити з програмою практики;
- видати приклади необхідних документів (індивідуальний план, схема запису уроку, методичні рекомендації, тощо);
- повідомити про вимоги щодо ведення щоденників та складання звітів з практики;
- видати кожному студенту індивідуальне завдання по практиці.
- нагадати, які документи повинні мати при собі студенти (студентський квиток, тощо)

7. Ознайомити керівника від реабілітаційного закладу з програмою практики і узгодити графік її проходження.

8. Представити студентів та керівника практики від реабілітаційного закладу і взяти участь в проведенні інструктажу з охорони праці та техніки безпеки.

9. Не менш, як один раз на тиждень перевіряти ведення щоденників та складання звітів студентів.

10. Контролювати виконання студентами правил внутрішнього розпорядку бази практики, вести або організувати ведення табеля її відвідування студентами.

11. Систематично інформувати зав. кафедри про хід проходження практики, про всі випадки травматизму і грубого порушення дисципліни студентами.

12. Ознайомитися із оформленими звітами студентів, надати відгук у щоденнику про результати проходження практики і попередню оцінку.

13. Брати участь у складі комісії з захисту практики.

7. Контроль навчальних досягнень

7.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

№	Вид діяльності	Кількість балів за одиницю	Кількість одиниць до розрахунку	Всього
1	Індивідуальний план роботи	10	1	20
2	Ведення щоденника	10	1	20
3	Написання плану-конспекту занять з фізичної терапії із застосуванням засобів кінезіотерапії	10	4	40
4	Заняття в якості помічника методиста	5	4	20
5	Ведення протоколів спостереження, збір даних і багатокомпонентна оцінка стану здоров'я пацієнтів	20	1	20
7	Самостійне проведення процедур з фізичної терапії із застосуванням засобів кінезіотерапії	10	4	40

№	Вид діяльності	Кількість балів за одиницю	Кількість одиниць до розрахунку	Всього
8	Звіт і захист практики	5	1	5
Максимальна кількість балів: 165				
Розрахунок коефіцієнта : $165 / 100 = 1,65$				

7.2. Система контролю практики та критерії оцінювання

Форма контролю — бесіда, перевірка наданих документів за встановленим переліком.

Перелік документів, що подаються для контролю практики:

1. Щоденник практиканта.
2. Індивідуальний план роботи на практику.
3. Плани-конспекти занять з фізичної терапії із застосуванням засобів кінезіотерапії (не менше 4).
4. Протоколи спостереження за пацієнтами (не менше 2).
3. Характеристика студента за результатами проходження практики з рекомендованою оцінкою керівника практики.

7.3. Форми проведення семестрового контролю

Форма контролю — залік.

Звітна документація з практики:

1. Передбачені у п. 7.2. звітні документи за практикою.
2. Загальний звіт про проходження практики.

7.4. Вимоги до звіту про практику

1. Підсумки практики підбиваються на звітній конференції студентів.
2. Присутність всіх студентів та методистів обов'язкова.
3. Студенти та керівники практики готують загальний звіт, де висвітлюють підсумки проходження виробничої практики, її значення та пропозиції.
4. Результати виробничої практики відображаються в отриманні студентами заліку, який враховує оцінки з усіх видів роботи.

7.5. Шкала відповідності оцінок

Оцінка	Кількість балів	Рейтингова оцінка
Відмінно <i>Практика виконана в повному обсязі з незначною кількістю (1-2) несуттєвих помилок (вищий рівень)</i>	90-100	A
Дуже добре <i>Практика виконана в повному обсязі зі значною кількістю (3-4) несуттєвих помилок (вище середнього рівень)</i>	82-89	B

Оцінка	Кількість балів	Рейтингова оцінка
Добре <i>Практика виконана в неповному обсязі з незначною кількістю (1-2) суттєвих помилок (середній рівень)</i>	75-81	С
Задовільно <i>Практика виконана в неповному обсязі зі значною кількістю (3-5) суттєвих помилок/недоліків (нижче середнього рівень)</i>	69-74	Д
Достатньо <i>Практика виконана в неповному обсязі, але за здобутими навиками є достатньою і задовольняє мінімальні вимоги результатів навчання (нижче середнього рівень)</i>	60-68	Е
Незадовільно <i>Практика виконана в недостатньому об'ємі, за здобутими навиками не задовольняє мінімальні вимоги результатів навчання з можливістю повторного складання модулю (низький рівень)</i>	35-59	FX
Незадовільно <i>Практика не виконана. Потрібний обов'язкове повторне проходження практики (знання, вміння відсутні)</i>	1-34	F

8. Рекомендовані джерела

Основна

1. Мухін В.М. Фізична реабілітація / В.М. Мухін. – Київ: Олімпійська література, 2009. – 488 с.
2. Фізична реабілітація, спортивна медицина: підручник для студ. вищих мед. навч. закладів / В. В. Абрамов, В. В. Клапчук, О. Б. Неханевич [та ін.] ; за ред. професора В. В. Абрамова та доцента О. Л. Смирнової. – Дніпропетровськ, Журфонд, 2014. – 456 с.
3. Григус І. М. Фізична реабілітація в пульмонології : навчальний посібник / І. М. Григус. – Рівне, 2015. – 186 с.
4. Григус І. М., Брега Л.Б. Фізична терапія в кардіології: навчальний посібник / І. М. Григус. – Рівне: НУВГП, 2018. – 268 с.
5. Воронін Д. М. Фізична реабілітація при захворюваннях нервової системи: навч. посіб. / Воронін Д. М., Павлюк Є. О. – Хмельницький, ХНУ, 2011. – 143 с.
6. Мухін В.М. Фізична реабілітація в травматології : монографія / В. М. Мухін. – Л. : ЛДУФК, 2015. – 428 с.
7. Лікувальна фізкультура в санаторно-курортних закладах / за ред. Л.І. Фісенко. – К.: «Купріянова», 2005. – 400 с.

Додаткова:

1. Коляденко Г.І. Анатомія людини : підручник для студ. природ. спец. вищ. пед. навч. закладів / Г. І. Коляденко ; М-во освіти і науки України. - 6-те вид. - Київ : Либідь, 2014. - 384 с.

2. Основи фізичної реабілітації: Навчальний посібник/ За заг. ред. Л.О.Вакуленко, В.В.Клапчука. – Тернопіль: ТНПУ, 2010. – 234 с.
3. Шаповалова В.А. Спортивна медицина і фізична реабілітація: [навч. посібник] / В.А. Шаповалова, В.М. Коршак, В.М. Халтагарова, І.В. Шимеліс, Л.І. Гончаренко. – Київ: «Медицина», 2008. – 246 с.
4. Степашко М.В. Масаж і лікувальна фізична культура в медицині: [підручник] / М.В. Степашко, Л.В. Сухостат. – К.: ВСВ «Медицина», 2010. – 352 с.
5. Яковенко Н.П. Фізіотерапія: [підручник] / Н.П. Яковенко, В.Б. Самойленко. – К.: ВСВ «Медицина», 2011. – 256 с.
6. Соколовський В.С. Лікувальна фізична культура: підручник / В.С. Соколовський, Н.О. Романова, О.Г. Юшковська. — Одеса: Одес. держ. мед. ун-т, 2005. — 234 с.